

san ise de onun bilinmeyen bir ilâhî tabiatı vardır, imamın sözü Allah'ın sözüdür. Diğer taraftan zekât ikinci esas olup kazancın beşte birinin imama veya yardımcılarının birine verilmesi gerekir. Kelime-i şehâdet bâtilin reddi, hakkın tasdikidir. Tahâret âdetten ve örften geçmek, zâhire uyanlardan kendini korumaktır. Gusûl ahdî yenilemek, namaz imamın bilgisine ve gerçek dine ulaşmaktır. Oruç imanın yaptığına ses çıkarmamaktır. Hac imama gitmeye ve onu görmeye işaret eder. Cihad ise insanın kendini Allah'ın varlığı karşısında yok etmesidir. Bununla birlikte bazı Nizârî bölgelerde "cemaathâne" adı verilen ibadet mahalleri mevcut olup burada "dua" adı verilen bir tür namaz eda edilir. Sabah, öğle ve gece olmak üzere üç namaz vakti belirlenmiştir. Ayrıca yılda bir gün ramazanın yirmi birinde oruç tutulur, Kadir gecesi arayışı içinde ramazanın on dokuz-yirmi üçüncü günlerinde cemaathânede merasim yapılır. Kur'ân-ı Kerîm'e saygı gösterilmekle birlikte gerek âyetler gerekse hadisler karşısında tutumları belirsiz olup yer yer farklılıklar arzeder (geniş bilgi için bk. Hollister, s. 320-330; Fiğlalı, s. 132-135).

Bulundukları yerlerde geniş bir literatür oluşturan Nizârî İsmâillîler'in Arapça ve Farsça literatürü arasında en çok tanınan, II. Müstansır-Billâh diye bilinen Ali b. Muhammed b. İslâm Şah'ın dinî ve ahlâkî öğütlerini ihtiva eden *Pendyâd-ı Civânmerdî* ile muhtelif devrelerde kaleme alınmış olup kutsal şiirler, ilâhiler ve dinî konuları kapsayan *Ginans*'lardır (bk. İSMÂİLİYYE).

Günümüzde Nizârî toplumunun takip edeceği düzenli bir hareket tarzı bulunmamakta, daha çok imamlarının uygun gördüğü davranışların benimsendiği görülmektedir. Nitekim III. Ağa Han Sultan Muhammed Şah, mensuplarının hayat tarzlarıyla ilgilenerek alkol ve sigara hariç onların yaşadıkları ülkelere uyum sağlama larını, dillerini ana dili olarak benimsemelerini ve kanunlarına saygı göstermelerini tavsiye etmektedir (*The Memoirs*, s. 190). Halen merkezi Fransa'da bulunan imâmet müessesesine bağlı, çoğu Pakistan ve Hindistan'da olmak üzere yaklaşık yirmi ülkede dağınık şekilde yaşayan Nizârîler'in mevcudatı İmam Kerim Ağa Han tarafından 20 milyon olarak belirtilmişse de (Sami Nasib Makarem, s. 61) asıl sayının bu rakamın çok altında olduğu tahmin edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şehristânî, *el-Milel* (Kîlânî), I, 191-198; W. Iqbal, *A Guide to Ismaili Literature*, London 1933,

s. 3-10, 17-19; a.mlf., *Ismaili Literature*, Tahran 1963, s. 9-12; Aga Khan Sultan Muhammed Shah, *The Memoirs of Aga Khan*, London 1954, tür.yer.; Muhammed el-Azzâvî, *Fırkatü'n-Nizâriyye*, Kahire 1970, tür.yer.; Sami Nasib Makarem, *The Doctrine of Ismailis*, London 1972, s. 58-67; J. N. Hollister, *The Shi'a of India*, New Delhi 1979, s. 320-338, 364-377; Mustafa Öz, *Nizârî İsmâilî Mezhebinde Ağa Hanlar Dönemi* (doktora tezi, 1986), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 21-61; a.mlf. – Mustafa Muhammed eş-Şek'a, "İsmâilîyye", *DiA*, XXIII, 131-132; Azim Nanji, "Shari'at and Haqiqat: Continuity and Synthesis in the Nizârî İsmâ'îli Muslim Tradition", *Shari'at and Ambiguity in South Asian Islam* (ed. Katherine P. Ewing), Delhi 1988, s. 63-76; a.mlf., "Nizâriyya", *El²* (İng.), VIII, 84; Ârif Tâmir, *Târîhu'l-İsmâ'îliyye*, London 1991, IV, 75-102; Farhad Daftary, *The Ismâ'îlis: Their History and Doctrines*, Cambridge 1992, s. 324-330, 408-415, 424-430, 435-445, 530-548; Resûl Ca'feriyân, "Mîrâs-ı İsmâ'îliyyân-ı Nizârî-yi İran" (trc. Mehdi Ercümen), *Mîrâs-ı İslâmî-yi İran*, Kum 1373 hş., I, 477-539; Ethem Ruhi Fiğlalı, *Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, İzmir 2004, s. 132-135; J. J. Buckley, *The Nizârî İsmâ'îlites Abolishment of the Shari'a During The 'Great Resurrection' of 1164 A. D. / 559 A. H.*, *St.I*, LX (1984), s. 137-165; Bernard Lewis, "İsmâillîler", *İA*, V/2, s. 1120-1124; W. Madelung, "İsmâ'îliyya", *El²* (İng.), IV, 201-206.

MUSTAFA ÖZ

NİZNÂM YÛSUF ÇELEBİ

(bk. YÛSUF ÇELEBİ, *Niznâm*).

NOEL

Hız. İsa'nın doğum günü kutlaması verilen ad.

Türkçe'de yanlış olarak yılbaşı kutlamasıyla özdeşleştirilen noel, Latince'de "Tanrı'nın doğum günü" anlamına gelen ve Hız. İsa'nın doğum günü kutlamasını ifade eden *dies natalis* teriminin Fransızca karşılığıdır (noël). Bu terim diğer Batı dillerinde *Il natale* (İtalyanca), *cristes-maesse* (eski İng.), *kerst-misse* (Danca) gibi kalıplarla karşılanmış, günümüz İngilizce'sine de *christmas* şeklinde geçmiştir.

Batı dillerinde Hız. İsa için Mesih karşılığından kullanılan *christ* kelimesi Yunanca *christostan* (yağlanmış) gelmektedir. Eski İsrail dininde Tanrı tarafından görevlendirilen kral veya kohenler başları yağla meshedilmek suretiyle kutsanır ve *maşiah* (yağlanmış) diye adlandırılırdı. Daha sonra bu kelime Kral Dâvud soyundan gelmesi beklenen âhir zaman kralı için kullanılmıştır (bk. MESİH). Grekoromen pagan kültüründe de kutsama ve bereket ifadesi olarak yağlanan tanrı heykellerine *christos*

(yağla kutsanmış) denilirdi. İbrânîce *maşiah* kelimesinin Grek dilindeki karşılığı olan *christos* isimlendirmesi, başlangıçta Yahudilerin beklenen kurtarıcı mesihî olduğu iddiasıyla İsa için kullanılırken zamanla bu kelimenin ifade ettiği İsa figürü "yağla kutsanmış bereket tanrısı"na dönüştürülmüştür. *Christ-mass*ın ikinci kısmını oluşturan *mass*, Farsça kökenli *mazda* kelimesinden türeyen *mizdin* Latince karşılığı olan *missadan* gelmektedir. *Mazda* "tanrı", *mizd* ise "tanrı adına yenilen akşam yemeği" demektir. Pers kökenli Mitraizm, Roma pagan kültüründe yaygın hale gelmiş dinlerden biriydi. Bu dinde güneş tanrısı Mithra'nın yeryüzüne inerek Zodyak yıldız kümesinin on iki simgesine karşılık gelen on iki havârisiyle dünyayı dolaştığına, sonunda insanlığın günahları için kendini feda ettiğine inanılırdı. Mitraistler'in bilinen festivali bir boğanın öldürülerek tanrıya adanması, kanının içilip etinin yenmesi uygulamasını içermekteydi. Hristiyan pazar âyiniyle Mitraistler'in bu festivali arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. İsa'nın Mesih'in doğum günü kutlamasını ifade eden Christmas adlandırması da etimolojik olarak söz konusu pagan âyinler için kullanılan terimlerin hristiyanlaşmış şekli olarak ortaya çıkmıştır.

Batı Hristiyanlığı tarafından 25 Aralık'ta kutlanan Christmas'ın tarih ve kutlama olarak kökeni de eski Roma tarafından benimsenen güneş tanrısı Mithra'nın doğum günü kutlamasına (*Natalis solis invicti*) dayandırılır. Bu kutlama, Roma İmparatoru Aurelian'ın 274'te güneş tanrısını imparatorluğu koruyucusu diye ilân etmesiyle resmîyet kazanmıştır. Hız. İsa'nın doğum günü tam olarak bilinmediği için eskiden İsa'nın doğum ve vaftiz kutlamasıyla ilgili biçimde Doğu kilisesince 6 Ocak tarihi benimsenmesine rağmen daha sonra Aziz Hippolytus'a (ö. 236) atıfla 25 Aralık tarihi ortaya atılmıştır. Bu tarih, IV. yüzyılın başlarında Bizans İmparatoru Konstantinos'un Hristiyanlığa girişinin ardından İsa'nın resmî doğum günü (*nativitas domini*) ilân edilmiştir. John Chryostom (ö. 407) gibi bazı kilise babaları sonradan İnciller'de yer alan dolaylı atıflardan hareketle (Luka, 15-38) Vaftizci Yahya'nın 24 Haziran'da, İsa'nın ise bundan altı ay sonra 25 Aralık'ta doğduğunu ispatlamaya çalışmışlardır. Bu tarihin İsa'nın doğum gününün kutlama biçimine dönüştürülmesi 354'te Papa Liberius tarafından gerçekleştirilmiş ve buradan Doğu'ya geçmiştir.

Hristiyan ilâhiyatçılarına göre başta Noel olmak üzere erken Hristiyanlık'ta yer

almayan ve içerdiği pagan eğlence unsurlarından dolayı sonraki din adamlarınca eleştirilen putperest festivallerinin hristiyan kutlamalarına dönüştürülmesinin sebebi o dönemde Roma'daki Hint-İran kökenli Mitra inancına karşı Hristiyanlığı korumaktı. Fakat birçok Doğu kilisesi İsa'nın doğum günü olarak 6 Ocak tarihini benimserken Batı kiliselerince bugün İsa'nın vaftiz günü (Epiphani) olarak devam ettirilmiştir. Dolayısıyla günümüzde Christmas, Batı hristiyanları tarafından 25 Aralık tarihinde kutlanmakta ve Julian takvimine dayanan 1 Ocak'taki yılbaşı eğlenceleriyle birleştirilmektedir. Bu dönem, eski Roma takviminde güneş tanrısı Mithra'nın doğum günüyle 17-23 Aralık arasında denk gelen kış gündönümü festivalinin (Saturnalia) birleşimi olarak bir hafta süreyle kutlanırken Batı hristiyanlarınca güneş sembolizmiyle özdeşleştirilen İsa'nın doğum günü kutlamasına dönüştürülmüştür. Noel'den önceki dördüncü pazar günü de kilise yılının başlangıcı kabul edilmiştir. Her ne kadar İsa cumartesi günleri ibadet geleneğini devam ettirmişse de pazar (sun-day / güneş-günü) günlerinin hristiyanlarca ibadet günü kabul edilmesi aslında güneş festivalinden kaynaklanmaktadır. Nitekim kilise babalarından Tertullian bu etkileşimden bahsetmektedir (*Ad Nationes*, III, 123).

İsa'nın doğum gününe hazırlık mahiyetinde oruç ve tövbe ile geçirilen Noel'den önceki dört haftanın (Advent) yanı sıra 25 Aralık – 6 Ocak arasındaki on iki günün de kutsallığı söz konusudur. Noel günü kilisede icra edilen üç âyine daha sonra Noel ilâhileri eklenmiştir. Noel hediyeleri ve kartlarının yanı sıra pagan kültürene ait farklı unsurlar da zamanla bu kutlamanın parçası haline gelmiştir. Bunlardan biri efsanevi Santa Claus figürüdür. Türkçe'ye Noel Baba ismiyle ve yılbaşı eğlencesiyle bağlantılı biçimde giren bu figür Santa (Aziz) Nikolas adlı bir hristiyan azizin etrafında şekillenmiştir. Bugünkü Antalya'nın Demre ilçesinde piskopos olarak görev yaptığı ve 6 Aralık 352 veya 354'te öldüğü düşünülen Aziz Nikolas'ın hayatıyla ilgili tarihî bilgiler oldukça sınırlıdır. Gerek sağlığında gerekse öldükten sonra pek çok mucize gösterdiğine inanılan Aziz Nikolas kültü başta Yunan ve Rus kiliseleri olmak üzere İtalya, Almanya, Avusturya ve Hollanda gibi hristiyan ülkelerinde yaygınlık kazanmış, 6 Aralık tarihinde adına yortu düzenlenmiştir. 1087 yılında İtalyan tüccarların, cesedini mezarından çıkararak İtalya'ya götürdüklerine inanıldığı için

bugün onun adıyla bilinen ziyaret yeri İtalya'nın güneyindeki küçük bir kasaba olan Bari'dedir. Denizcilerin, tüccarların, gezginlerin ve çocukların koruyucu azizi olduğuna inanılan Aziz Nikolas, daha sonra Santa Claus (Sinter Klaus, Father Christmas, Pere Noël) ismiyle Noel akşamı çocuklara hediye dağıtan efsanevi şahsiyete dönüşmüştür. Kırmızı kıyafeti, uzun beyaz sakalı ve baca deliğinden girip şömineden çıkması gibi hayali ve komik özellikleri ilk defa 1870'te Thomas Nast adlı bir ressam tarafından çizilmiş, ayrıca C. C. Moore'un "Noel Baba'nın Ziyareti" adlı şiirinde anlatılmıştır. Santa Claus'un evinin kuzey kutbundaki buzlar ülkesinde olduğu ve Ren geyiğiyle çekilen bir kızak kullandığı efsanesi yayılmıştır.

Noel kutlamasının bir başka temel unsuru olan çam ağacının Yunan ve Roma pagan kültürlerindeki Attis tanrısına yönelik âyinden kaynaklandığı kabul edilmektedir. Bereket tanrısı Attis'in çam ağacında yeniden vücut bulduğuna inanılmakta, buna bağlı olarak çam ağacına bereket sembolü diye tapınılmaktaydı. Bir başka görüş ise Noel ağacının eski bir İskandinav efsanesine dayandığı yönündedir. Buna göre İskandinav tanrılarından Odin, dünyayı yarattıktan sonra kendini evrenin ağacı denilen ve hiç solmayan bir çam ağacına asmak suretiyle hikmet ve bilgiye dönüşmüştür. Söz konusu efsanede Odin'in kendini feda edşi hristiyanlarca İsa'nın çarmıha gerilişine benzetilmiştir. Bir diğer anlayışa göre ise çam ağacı ile ağaca mum vb. objeler asmak suretiyle ışıktandırma geleneği antik Aryan inancındaki Yule festivalinden kaynaklanmaktadır. Çam ağacının ölümsüzlüğü temsil ettiğine, ağaca bağlanan mumların ise kötü ruhları ve cadıları kovmak için yakıldığına inanılırdı. 25 Aralık tarihine denk gelen Yule kutlaması, gündüzlerin kısa olduğu İskandinav ülkelerinde yılın en kısa "gündüz"ünde yapılan bir pagan kutlamasıydı. Buna göre çam ağacı süslemesinin yanı sıra mum geleneği daha sonra hristiyan Avrupa'ya geçmiş, farklı ışıktandırma yöntemleri başta Noel olmak üzere her türlü kutlamanın parçası haline gelmiştir. Ağaca asılan küçük ay, güneş ve yıldız süsleri de Bâbil tanrılarının simgeleri olup Hristiyanlığa Yunan ve Roma yoluyla girerek günümüze kadar ulaşmıştır.

Aslında putperest inanç ve efsanelerine dayanmakta olup Hristiyanlığa sonradan giren Noel, günümüzde bir hristiyan bayramı şeklinde kutlanmakla birlikte bu bayrama has unsurlar Batı kültürünün ya-

ılması ile birlikte hristiyan olmayan ülkelerde de birer tüketim ve eğlence fırsatı olarak görülen yılbaşı kutlamaları bünyesinde benimsenmiştir. Ayrıca Katolik hristiyan geleneğinde şekillenen takvim anlayışının bir parçası olan yılbaşı uygulaması da esasen pagan Roma kökenli yeni yıl anlayışının devamı olup aşırı tüketime yönelten bir eğlenceye dönüştüğü için bugün pek çok hristiyan tarafından eleştirilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

W. Smith, *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London 1851, s. 1009; L. H. Gray, "Christmas and Christmas Customs", *A Dictionary of Religion and Ethics* (ed. S. Mathews – G. B. Smith), London 1921, s. 96; S. G. F. Brandon, "Scandinavian Religion", *DCR*, s. 562; M. J. Vermaseren, *The Legend of Attis in Greek and Roman Art*, Leiden 1966; S. Bacchiocchi, *From Sabbath to Sunday*, Rome 1977, s. 260; E. C. Blake – A. G. Edmonds, *Biblical Sites in Turkey*, İstanbul 1977, s. 92; G. Parrinder, *Worship in the World's Religions*, London 1981, s. 226; J. G. Frazer, *The Golden Bough*, Hertfordshire 1993, s. 358-360; Tertullian, *Ad Nationes*, 1: 13 (*The Ante-Nicene Fathers* içinde, ed. A. Roberts – J. Donaldson), Edinburgh 1993, III, 123; P. L. Restad, *Christmas in America*, New York 1995, s. 3-7; C. Smith, "Christmas and Its Cycle", *New Catholic Encyclopedia*, Washington 1967, III, 656-660.

BÜLENT ŞENAY

NOGAYLAR

Altın Orda Hanlığı'nın dağılma sürecinde ortaya çıkan Türk topluluğu.

Topluluğun adının Altın Orda emirlerinden Nogay'dan geldiği ileri sürülürse de bu durum kesin biçimde ispatlanamamıştır. Ancak Emîr Nogay gibi Mangıt boyundan Altın Orda emîri olan Edige'nin Nogay beylerinin atası sayıldığına kaynaklarda işaret edilir. Nogaylar farklı gruplardan meydana gelen topluluk özelliği gösterir. Yönetim kadrosunu Mangıtlar teşkil eder, halk tabakasının esas unsuru ise Kıpçak Türkleridir. Nogaylar'ın Kazak, Özbek ve Başkırtlar'la kabile ilişkileri bakımından önemli bağları vardır. Bunlar hemen hemen aynı boylardan oluşmuştur. Bu sebeple söz konusu topluluklardan bazı boyların diğerine katılması sırasında farklılıklar yaşanmamıştır. XVI. yüzyılda Nogay ordasında on sekiz değişik kabilenin bulunduğu tesbit edilmiştir.

Nogaylar esas olarak Deştikıpçak sahasında yaşamıştır. Nogay ordası ve Nogaylar'ın yerleşim alanlarının sınırlarını hayvancılık faaliyeti, hayvan sürüleriyle mev-